
La protecció del patrimoni històric a l'àrea del Montseny

**Joan-Carles Alay i Rodríguez
i Jaume Enric Zamora i Escala**

*Comissió de Patrimoni
Societat Catalana d'Arqueologia*

Introducció

La Societat Catalana d'Arqueologia (SCA) és una associació cultural que es va constituir l'any 1983, sorgida del Grup de Col·laboradors de l'Institut de Prehistòria i Arqueologia del Museu Arqueològic de Barcelona, amb la voluntat de generar un procés obert i ampli que consolidés, definitivament, un marc per a la col·laboració entre totes les persones i entitats relacionades amb l'arqueologia que fos, alhora, un instrument de participació davant la societat i les seves institucions.

L'SCA malda per desvetllar una sensibilització social envers el patrimoni històric, considerat com a bé cultural de tota la col·lectivitat que cal valorar i respectar. Per això en promou la difusió social i vetlla per la seva protecció.

La Comissió de Patrimoni de l'SCA es va crear l'any 1986. En el marc de les finalitats de l'entitat, la Comissió vol fomentar la sensibilització envers el patrimoni historico-cultural mitjançant diverses activitats: elaboració d'informes, assessorament a particulars i institucions, conferències de divulgació, ponències a congressos especialitzats, etc.

En aquest context, l'any 1992 la Comissió va elaborar la comunicació que esteu llegint per a la III Trobada d'Estudiosos del Montseny. I, arran de la presentació d'aquesta, el Servei de Parcs Naturals de la Diputació de Barcelona va considerar adient aprofundir la problemàtica plantejada. En aquest sentit, es va iniciar una col·laboració que s'ha reflectit en tot un seguit d'actuacions.

En primer lloc, la Comissió va presentar, el mes de desembre de 1992, un informe preliminar sobre la situació en què es trobava aleshores el patrimoni històric del Montseny.

L'abril de 1993, la Comissió va engegar la revisió del patrimoni historicoarqueològic conegut, és a dir, dels elements patrimonials que ja han estat objecte d'estudi i divulgació, al Parc Natural del Montseny. Aquesta revisió es va centrar en la conservació i la protecció legal, amb l'objectiu de perfilar unes propostes viables per a l'adequació d'aquest patrimoni. El treball va consistir en l'anàlisi de cada element patrimonial, per mitjà d'unes fitxes que incloïen els aspectes següents:

- Síntesi històrica.
- Diagnosi de l'estat de conservació.
- Marc legal de protecció.
- Possibles propostes de preservació i dinamització sociocultural.
- Enregistrament gràfic en diapositiva i vídeo.

L'abril de 1994 es van presentar els primers resultats obtinguts, amb el 80% del patrimoni inventariat, a la taula rodona «El patrimoni natural i el patrimoni historico-cultural del Parc Natural del Montseny», que va tenir lloc a la Garriga, en el marc del debat «El Montseny i el futur» sobre l'ordenació del parc natural, organitzat per les diputacions de Barcelona i Girona.

En aquesta mateixa línia, el darrer trimestre de 1994, la Diputació de Barcelona es va plantejar publicar una col·lecció de monografies centrades en el patrimoni cultural, amb l'objectiu d'incrementar-ne la difusió i la sensibilització. Aquesta nova col·lecció va ser coordinada pel Museu La Gabella d'Arbúcies, i van tenir cura de l'elaboració dels

treballs diversos estudiosos i especialistes locals. El primer volum va tractar dels castells i les cases fortes.

El novembre de 1995, la Comissió de Patrimoni de l'S-CA va impartir el curs «Legislació i actuació bàsica en matèria de patrimoni històric (arqueològic i arquitectònic)», en el marc del programa de formació jurídica bàsica per a guardes forestals del Servei de Parcs Naturals.

Justificació

La protecció legal de determinats espais no sempre comporta la conservació efectiva de tot el patrimoni cultural que hi està englobat. Tot i les facilitats reflectides en diferents normatives, les fortes inversions que això demana condicionen les subvencions oficials i, encara més, els possibles ajuts privats.

D'altra banda, la generalitzada manca d'informació –i de conscienciació– impossibilita l'existència d'una sòlida base social que reivindiqui aquest tipus d'inversions.

El massís del Montseny és un bon exemple d'una àrea protegida posseïdora d'un patrimoni històric divers i voluminós, en molts casos abandonat. La protecció de la zona en qualitat de parc natural només ha comportat per a aquest patrimoni actuacions comptades i del tot insuficients.

Anàlisi dels elements seleccionats

El patrimoni històric del Montseny i de la seva immediata àrea d'influència és considerable. Per aquesta raó, de l'estudi global de la zona, n'hem seleccionat uns quants elements, els més representatius de cada un dels períodes cronològics considerats, i també de cada una de les problemàtiques específiques de protecció i conservació.

En el cas de bona part dels elements patrimonials existents, és molt difícil fer-ne la classificació cronològica en un únic període. Les diverses èpoques i estils se superposen i es barregen en un mateix jaciment o edifici. Molts d'aquests elements del patrimoni tenen un origen antic, però les restes conservades responen, majoritàriament, a una evolució posterior. Per raons pràctiques, hi ha casos en què s'ha deixat en segon terme la qüestió estricta de l'origen i s'ha tingut en compte la datació de les parts o dependències conservades. Els elements tractats s'han classificat cronològicament en cinc grans períodes: prehistòria, protohistòria, romanització, època medieval, i època moderna i contemporània.

Prehistòria

El conjunt de megàlits que es localitzen a la serra de l'Arca, entre els termes municipals d'Aiguafreda i el Brull, representen un bon exemple d'aquest tipus de construccions funeràries prehistòriques. Malauradament, l'abandó generalitzat i la reconstrucció artificiosa en el cas del dolmen de la Costa i de can Brull (serra de l'Arca II) són factors clau que determinen la negativa situació actual.

L'estela de la Calma, a la sitja del Llop (Tagamanent), amb una cronologia i una significació discutides, té un gran valor arqueològic i històric. Actualment, forma part d'una de les parets d'una cabana de pastor. Els motius que hi ha gravats poden ser observats des de l'interior de la construcció. La seva ubicació no és de fàcil accessibilitat,

però per a qui és coneixedor de la seva existència, és perfectament localitzable. Proposem que es traslladi a un museu, per tal de protegir-la d'agressions antròpiques i de degradació per agents naturals. Una còpia podria substituir-ne l'original.

Tant els megàlits de serra de l'Arca com l'estela de la Calma, jurídicament, no gaudeixen de cap tipus de catalogació. Ara bé, com que es tracta de jaciments arqueològics poden acollir-se a la definició d'«espai de protecció arqueològica», d'acord amb la Llei 9/1993 del patrimoni cultural català. Segons el seu article 49, aquests espais es defineixen com a «llocs que no han estat declarats d'interès nacional on, per evidències materials, per antecedents històrics o per altres indicis, es presumeix l'existència de restes arqueològiques o paleontològiques».

Protohistòria

El jaciment del turó del Montgròs (el Brull) ha estat excavat en diverses campanyes per la Diputació de Barcelona. En aquest cas, un cop fetes les excavacions arqueològiques, cal dir que la consolidació de la muralla ibèrica està seguint un procés lent i interromput en diverses ocasions. Es tracta d'un element declarat bé d'interès cultural (BIC), que és la màxima categoria de protecció garantida en la legislació actual.

Aquest reconeixement de BIC, que pot afectar tant béns mobles com immobles, comporta, d'acord amb les lleis de patrimoni estatal i catalana, una sèrie de drets i obligacions, d'entre els quals destaquem els següents:

- Tota intervenció que els afecti exigeix l'autorització expressa del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Els monuments així declarats són inseparables del seu entorn, el qual també hi està considerat.
- Els seus propietaris tenen l'obligació ineludible de vetllar per la correcta preservació d'aquests elements. L'administració competent ha de subrogar-se en el compliment de l'obligació esmentada.
- En cas de ser objecte de transacció o exportació, necessiten unes autoritzacions o requisits especials.
- Són objecte preferencial de subvencions destinades a garantir-ne la protecció i la conservació, i també d'exempcions fiscals.

Més complexitat comporta la problemàtica de la conservació del jaciment ibèric ubicat al castell de Montclús (Sant Esteve de Palautordera). A banda de la presència de signes evidents d'espoli continuat, una plantació d'eucaliptus a l'indret ha afavorit l'erosió del sòl, i ha deixat en superfície les restes arqueològiques. Per tant, el jaciment està en perill de desaparició física. Caldria practicar-hi una excavació sistemàtica per tal d'enregistrar la màxima informació abans que el jaciment resti malmès en la seva totalitat.

Molt a prop del jaciment esmentat, hi ha les restes abandonades d'un forn ceràmic, correntment atribuït a l'època ibèrica. En realitat, se n'ignora la datació exacta, atès que la seva tipologia estructural ha perviscut fins avui. Ara com ara, s'ignora on van anar a parar els materials que van aparèixer durant el procés d'excavació. Ibèric, medieval o modern, aquest forn constitueix un dels pocs exemples encara relativament ben conservats que hi ha a l'àrea estadia-

da. Pensem que hauria de ser preservat com a testimoni d'un procés tecnològic que avui dia ja és històric. L'estat actual d'abandó i desprotecció en faciliten el deteriorament o qualsevol tipus d'agressió antròpica.

Tant el jaciment ibèric del castell de Montclús com el forn podrien ser considerats, segons l'article 49 de la Llei 9/1993, «espais de protecció arqueològica».

Romanització

Sens dubte, el jaciment més representatiu d'aquest període és la villa romana de can Terrés (la Garriga). Els treballs d'excavació que s'han dut a terme han posat al descobert un àrea termal excepcionalment ben conservada. Després de patir anys d'abandonament, a hores d'ara el jaciment està en un estat adequat i s'hi porten a terme diverses activitats de dinamització cultural. Aquest cas tampoc no gaudeix de cap tipus de protecció legal específica. També podria ser tractat d'acord amb l'article 49 de la Llei 9/1993.

Època medieval

El castell de Montsoriu, al límit dels termes municipals d'Arbúcies i Sant Feliu de Buixalleu, és un dels monuments més emblemàtics de l'àrea analitzada. L'indret ja estava ocupat en època ibèrica i probablement ho va continuar estant durant la romanització; però, sobretot, hi destaquen les restes de la gran fortalesa edificada entre els segles xii i xiv.

La seva importància –històrica, arquitectònica, llegendaria, etc.– ha estat reconeguda per molts especialistes, i des de fa temps s'han engegat nombroses accions per promoure'n la conservació. Els darrers anys, hi ha hagut un fort impuls, sobretot del Museu La Gabella d'Arbúcies –amb la constitució, fins i tot, d'una associació a aquest efecte–. Cada any, s'hi fan excavacions arqueològiques i, actualment, s'hi està duent a terme l'esperada rehabilitació.

El castell de Taradell constitueix un satisfactori exemple d'intervenció, en el qual s'han fet les corresponents excavacions arqueològiques i la posterior consolidació de les estructures que configuren l'edifici.

En analitzar el període ibèric ja s'ha esmentat el castell de Montclús (Sant Esteve de Palautordera). Una important acció erosiva ha fet desaparèixer el costat nord de la fortalesa i n'amença a la resta. No cal dir que cal aplicar-hi mesures d'urgència.

Les restes del castell del Brull només necessiten unes mínimes obres de consolidació per evitar la desaparició d'aquestes simbòliques ruïnes.

El conjunt d'edificacions ubicat al cim del Tagamanent presenten actualment un bon estat de conservació arran de les actuacions de rehabilitació que s'hi han fet.

L'any 1984 es va ensorrar el mur de migjorn del castell d'Esparreguera (Seva). L'apuntalament d'aquest mur era provisional i no va resistir gaire temps. Unes antigues fotografies són testimoni del progressiu enrunament d'aquesta *domus*, les restes de la qual requereixen, també, mesures urgents.

Legalment, tots els castells i construccions antigues de caràcter militar són béns d'interès cultural. Això va ser promulgat per un Decret de 1949, que avui està recollit en la normativa vigent.

Per acabar de repassar aquest apartat d'edificacions militars, cal dir que que l'ocupació privada de determinats

castells els ha salvat de la desaparició, tot i que s'hauria d'esbrinar en cada cas si es respecta la legislació existent quant a la integritat arquitectònica de l'edifici original. En aquest sentit, potser caldria intervenir per evitar un altre tipus de deteriorament del que fins ara ens ha ocupat. Exemples d'aquesta problemàtica són els castells de Fluvià (Sant Esteve de Palautordera) i de Cruïlles (Aiguafreda).

Les edificacions religioses podríem dir que ocupen un lloc quantitativament destacat –a banda de les masies– del conjunt d'elements patrimonials existents al Montseny. Una bona part d'aquestes contruccions presenten un estat de conservació satisfactori, com ara el monestir de Sant Marçal (Montseny), l'església de Sant Cristòfol de la Castanya (el Brull) o l'ermita de la Mare de Déu de l'Erola (Viladrau), en la rehabilitació de les quals s'ha intervingut. No obstant això, una anàlisi més acurada ens ha permès conèixer casos que requeririen tasques de consolidació i que són els següents:

A l'ermita de Sant Genís de Valldoriola (Seva) només hi resta la part basal dels murs. Malgrat que es troba en una zona aïllada, seria convenient emprendre la consolidació de les restes.

En el cas de l'ermita de Santa Anastàsia (Montseny), tot i que els seus vestigis van ser consolidats, caldria instal·lar-hi algun tipus de protecció física tenint en compte l'impacte que rep pel veïnatge d'un càmping. A uns cent metres de l'ermita, encara a la zona de lleure, hi ha una gran concentració de pedres que pot evidenciar l'existència d'una antiga edificació. Per alguns autors podria correspondre a les restes del castell de Miravalls, ja esmentat el segle xii.

Altres exemples en una situació similar són l'església de Sant Pere de Vallcàrquera (Figaró-Montmany), la de Santa Magdalena de Mosqueroles (Fogars de Montclús) o la capella de Santa Fe (Fogars de Montclús).

Hi ha una sèrie d'edificis en què caldria fer actuacions de rehabilitació i restauració més complexes. És el cas de l'ermita de Sant Joan de can Nadal (Sant Pere de Vilamajor), exemple per excel·lència de l'absoluta degradació provocada tant per agents antròpics com naturals. Les accions furtives, les evidències de celebracions de «misses negres», amb els grafitis corresponents, i el procés accelerat de deteriorament fan perillar la seva integritat.

Finalment, un cas amb una problemàtica diferent és la incidència que van tenir les obres que es van fer al campanar del monestir de Sant Salvador de Breda. Tot i la polèmica que va generar, la instal·lació de nous vitralls opacs és una actuació reversible. En un moment determinat, els vitralls poden retirar-se sense més conseqüències per a la preservació del monument

A banda del monestir de Sant Salvador, el qual es troba en un conjunt històric declarat (nucli antic de Breda), la resta d'elements no gaudeixen de cap tipus de protecció legal.

Època moderna i contemporània

El Montseny ha estat un territori en gran part humanitzat. Aquest fet queda reflectit en el gran nombre de masies que ocupen la seva extensió. La gran majoria tenen un origen medieval, probablement anterior, i han mantingut una constant pervivència, garantida per la seva bona arquitectura. Durant el segle xx, una part important de la població rural s'ha vist obligada a deixar l'explotació de la terra, el bestiar i el bosc, i això s'ha traduït en el consegüent aban-

donament de moltes masies. Avui dia, al costat de les que mantenen la seva funcionalitat –com a explotacions agrícoles, ramaderes o forestals, o les que s’han adequat per a altres serveis–, hi ha un nombre considerable d’edificacions rurals en progressiu enrunament. Les masies constitueixen un conjunt emblemàtic d’elements del patrimoni històric del massís que creiem que no ha de restar descurat en les iniciatives generals de conservació que s’adoptin.

Al costat d’aquestes edificacions rurals, hi ha tot un conjunt patrimonial mal anomenat «menor» que està integrat per marges de pedra en sec, cabanes de pastor, pous, fonts, petits ponts, etc., que tampoc no ha de ser obviat.

Sant Martí d’Aiguafreda de Dalt (Aiguafreda) és un altre dels conjunts monumentals que necessiten una actuació. Parròquia, rectoria, comunidor, cementiri i necròpolis medieval constitueixen un complex en què es torna a evidenciar l’estat d’abandonament i la necessitat, urgent en el cas de la parròquia, de fer-hi tasques de consolidació.

El santuari de Sant Segimon (Viladrau) consta de grans edificacions, moltes enrunades i amb els sostres i teulats ensorrats. Elements d’un gran valor arquitectònic, com ara dintells, finestral, escut d’armes, rellotge de sol, etc., es troben a l’abast de qualsevol. Cal pendre mesures per neutralitzar l’acció d’actes vandàlics –nombroses pintades i constants destruccions en les diferents estructures que configuren el conjunt– i, al mateix temps, intentar contrarestar l’acció dels factors ambientals. De la mateixa manera, no s’ha d’oblidar el manteniment del camí empedrat que arriba fins al santuari, atès que constitueix un dels exemples que resta a l’àrea.

La torre de Vilarmau (Viladrau), aparentment militar, tot i que s’ha apuntat una possible funció de telègraf òptic, necessita igualment que s’hi dugui a terme una actuació de consolidació. En aquest cas, són els factors ambientals els que progressivament la degraden.

Altres elements, com ara molins fariners, fargues, forns de pega i calç, pous de neu i glaç, «espais industrials» de les places carboneres i galeries de mines explotades, integren l’anomenat patrimoni industrial. El conjunt d’aquest patrimoni és indispensable per entendre els processos tecnològics que ha desenvolupat l’home al massís del Montseny.

A banda de la torre de Vilarmau, declarada d’interès per l’esmentat Decret de 1949, malauradament la resta d’elements no gaudeixen de cap tipus de protecció legal.

Conclusió

En aquesta comunicació, s’ha presentat el patrimoni especialment malmès i amenaçat, i s’ha incidit en els elements que requereixen una intervenció més urgent. Però també s’ha esmentat el patrimoni recuperat o en vies de recuperació, que ha costat –i continua costant– meritoris esforços que no s’han d’oblidar.

Estadísticament, està comprovat que les negligències tenen molta més incidència social que els actes diligents. Sempre tindrà més ressò l’abandonament d’una capella que la restauració d’un monestir.

Aquests fets no poden ser excusa per justificar la realitat posada de manifest en l’elaboració d’aquesta comunicació: una gran part del patrimoni històric comú ubicat a l’àrea

analitzada no està en condicions satisfactòries ni de conservació, ni de protecció.

Plantejar aquesta problemàtica no resulta gens difícil. El que sí que costa és trobar-hi solucions que resultin viables.

En aquest sentit, les nostres propostes d’intervenció es podrien concretar de la manera següent:

– Som partidaris de la realització d’un projecte global de dinamització cultural del parc natural (rehabilitació, senyalització, itineraris culturals, etc.). En determinats casos molt especials, també considerem que es podria seguir el mateix tipus d’actuació de manera particularitzada. Ens referim als grans conjunts monumentals, per exemple el castell de Montsoriu, Sant Segimon o el turó del Montgròs. Paral·lelament, cal fer una planificació de les intervencions més puntuals dirigides a la consolidació-restauració dels diversos elements patrimonials.

– Pel que fa a la protecció legal, creiem que és indispensable cercar un instrument jurídic efectiu per tal de protegir tot el conjunt patrimonial històric del Parc Natural del Montseny.

La recerca de solucions, però, ha de ser una tasca conjunta. El patrimoni històric és un bé comú, i el seu manteniment és responsabilitat de tothom. S’ha d’obrir una línia de diàleg i col·laboració entre tots els interessats, des de les institucions –Generalitat, bisbats, diputacions, consells comarcals, ajuntaments, museus, etc.– fins als particulars, passant per associacions, entitats, empreses, etc. per tal de superar d’una manera definitiva la problemàtica de la conservació i la protecció del patrimoni històric del Montseny.

Bibliografia

Arxé, J. «L’arqueologia a l’àrea del Montseny. Evolució del poblament a l’antiguitat». *Monografies del Montseny*, 5 (1990), 165-169.

Caballé, A. «El castell de Taradell: un exemple d’intervenció en el patrimoni històric (1984-1989)». *Monografies del Montseny*, 7, 167-186.

DD.AA. *Catalunya romànica*, vol. II, III, V i XVIII. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984-1991.

Llorens, J.M.; Mataró, M.; Rueda, J.M.; Tura, J. «El castell de Montsoriu». *Monografies del Montseny*, 7 (1992), 187-209.

López, J. «Els pous de neu i de glaç del Montseny. Inventari per a una preservació». *Monografies del Montseny*, 7 (1992), 61-97.

Molist, M.; Clòp, X.: «L’home i el medi a la prehistòria en el massís del Montseny». *Aixa*, 5 (1992), 7-27.

Molist, N.; Rovira, J. «La fortificació ibèrica del turó del Montgròs (el Brull, Osona)». *Fortificacions. La problemàtica de l’ibèric ple (segles IV-III aC)* (1991), 249-264.

Monreal, L.; Riquer, M. *Els castells medievals de Catalunya*. Esplugues de Llobregat: Ariel, 1955-1958.

Monreal, Ll. «Montclús, poblat ibèric i castell medieval». *Monografies del Montseny*, 2 (1989), 147-157.

Tenas, M.; Vila, Ll. «Els megàlits de serra de l’Arca: 4.000 anys anys d’història». *La Sitja del Llop*, 10 (1995), 16-18.

Zamora, J.E. *El carboneig al Montseny*. Barcelona: Associació d’Enginyers Industrials de Catalunya, 1996.